

COVID-2019: ฉากทัศน์การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา ในสังคมวิถีใหม่*

COVID-2019: Scenarios of Buddhist Tourism in New Way of Society

สุภัทชญา บุญเฉลียว, สามารต บุญรัตน์ และพระครูพิพิธสุตาทน
Suphakchaya Boonchaliew, Samart Boonrat and Phrakru Piphitsutatorn
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus, Thailand
Corresponding Author, E-mail: bignan@hotmail.co.th

บทคัดย่อ

การท่องเที่ยวหลักและรองในประเทศไทย ทำรายได้ให้กับผู้ประกอบการและประชาชนเป็นอันมาก แต่เมื่อโรคอุบัติใหม่เกิด (COVID-2019) ได้ฉุดรั้งการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจและรายได้ของประชาชน หดหายไป ทางหน่วยงานรัฐได้สั่งปิดสถานที่ท่องเที่ยว มาตรการปิดกั้นนักท่องเที่ยวต่างชาติ เป็นต้น จึงทำให้รายได้หายไปอย่างมหาศาล ปัจจุบันทั่วโลกได้เริ่มมาตรการผ่อนคลายเป็นความปลอดภัย เพราะมีปัจจัยทางด้านวัคซีนที่สามารถฉีดให้กับผู้ประกอบการการท่องเที่ยว ซึ่งภาพการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่ถือได้ว่าเป็นแหล่งกิจกรรมเสริมมูลค่าและรายได้ เช่น วัดพระแก้ว โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น ซึ่งภาพการท่องเที่ยวในอนาคตอาจต้องมุ่งให้ความปลอดภัยสูงและความรับผิดชอบต่อมากขึ้น ได้แก่ การบริหารจัดการภายในวัดอย่างมีประสิทธิภาพ การพัฒนามาตรฐานความปลอดภัยในระดับสูง การเสริมสร้างความรับผิดชอบต่อส่วนรวม การสร้างความสุขและความประทับใจ การพัฒนาเทคโนโลยีทันสมัยมากขึ้น และการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งฉากทัศน์การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้จะเป็นมิติสังคมวิถีใหม่ในอนาคต

คำสำคัญ: โควิด-2019; การท่องเที่ยววัด; สังคมวิถีใหม่

Abstract

Primary and secondary tourism in Thailand can make income to many entrepreneurs and people, when there is the emerging disease (Covid-19) it has curbed economic growth and people's incomes. The government has ordered the closure of tourist attractions for blocking foreign tourists etc., as a result, the income has disappeared enormously. At present, the whole world has begun to relax measures focusing on safety, because there are vaccine factors that can be injected to tour operators. The image of Buddhist tourism can be considered a source of value-added activities and income, such as Wat Phra Kaew, ancient sites and antiques etc. In which the future tourism image may have to focus on higher safety and more responsibility, i.e., effective management within the temple, development of high safety standards, strengthening responsibility to public, promoting happiness and impression, more modern technology development and the community's participation in which scenario of these Buddhist tourism will be a new social dimension in the future.

Keywords: COVID-2019; Tourism of Temple; New way of Society

1. บทนำ

สถานการณ์การท่องเที่ยวของประเทศไทย มีแนวโน้มปรับตัวดีขึ้นจากปีที่ผ่านมา โดยใน พ.ศ. 2561 มีจำนวนนักท่องเที่ยวชาวไทย 164.24 ล้านคน-ครั้ง เพิ่มขึ้นร้อยละ 3.61 จาก พ.ศ. 2560 ทำให้มีรายได้จากนักท่องเที่ยวชาวไทยประมาณ 1.01 ล้านล้านบาท เพิ่มขึ้นร้อยละ 7.94 จาก พ.ศ. 2560 รวมประเทศไทยมีรายได้จากการท่องเที่ยว ใน พ.ศ. 2561 ทั้งสิ้น 3.02 ล้านล้านบาท ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2552-2561) รายได้จากนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น เช่นเดียวกับจำนวน นักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศ (สำนักงาน

ปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2562) จะเห็นได้ว่าภาคการท่องเที่ยวของประเทศไทยมี อัตราการเติบโตอย่างไรที่สร้างรายได้อย่างมหาศาล และคาดการณ์ในปีถัดไปว่าจะสามารถเติบโตได้ อย่างเนื่องแต่ด้วยสภาพดังกล่าวเป็นอันจบสิ้นลง เพราะการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 มีการระบาดในวงกว้างในสาธารณรัฐประชาชนจีน ตั้งแต่เดือนธันวาคม 2562 เป็นต้นมา (กองโรคจาก การประกอบอาชีพและสิ่งแวดล้อม, 2563, หน้า 1) จนลุกลามมายังประเทศไทยทำให้รัฐบาลได้จัดตั้ง ศูนย์บริหารสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรค ติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 หรือ ศบค. เมื่อวันที่ 12 มีนาคม 2563 และได้ประกาศสถานการณ์ฉุกเฉิน

ในทุกเขตท้องที่ทั่วราชอาณาจักร ตั้งแต่วันที่ 26 มีนาคม 2563 เพื่อควบคุมและบริหารสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อโควิด-19 อย่างมีเอกภาพ (สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ, 2563)

รายงานข่าวจากกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ระบุว่า ได้สรุปสถานการณ์ท่องเที่ยว 11 เดือนแรกของปี 2563 ตั้งแต่เดือนมกราคม-พฤศจิกายนที่ผ่านมา พบว่า ภาคท่องเที่ยวไทยมีรายได้รวม 760,000 ล้านบาท ลดลง 1.93 ล้านบาท หรือติดลบ 71.75 % จากช่วงเดียวกันของปี 2562 โดยมีจำนวนนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติเดินทางเข้าประเทศไทย 6.69 ล้านคน ลดลง 29.27 ล้านคนหรือติดลบ 81.38% จากช่วงเดียวกันของปีที่ผ่านมา เฉพาะเดือนพฤศจิกายน 2563 มีจำนวน 3,065 คน เพิ่มขึ้น 2.5 เท่าเมื่อเทียบกับเดือน ต.ค. 2563 และคาดว่าจะเพิ่มขึ้นต่อเนื่องในเดือนธันวาคม 2563 เนื่องจากชาวต่างชาติสามารถขอวีซ่าประเภทนักท่องเที่ยวที่มีข้อจำกัดน้อยกว่าสำหรับรายได้จากตลาดต่างประเทศอยู่ที่ 332,000 ล้านบาท ลดลง 1.38 ล้านบาท หรือติดลบ 80.59% เมื่อเทียบกับช่วงเดียวกันของปีที่ผ่านมา (หนังสือไทยรัฐออนไลน์, 2563)

ประเทศไทยมีแหล่งทรัพยากรทางการท่องเที่ยวหลากหลายรูปแบบ เช่น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงเกษตร และอีกมากมายซึ่งเป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติให้มีความต้องการเดินทางมาท่องเที่ยวยังสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ ที่มีชื่อเสียงของประเทศไทย เพื่อสัมผัสวิถีชีวิต ประเพณีที่งดงามและผ่อนคลายความตึงเครียดจาก

การทำงาน ก่อให้เกิดรายได้จากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เช่น ธุรกิจขนส่ง ธุรกิจนันทนาการ ธุรกิจนำเที่ยว ธุรกิจที่พัก ธุรกิจขายของที่ระลึก เติบโตขึ้นเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีรูปแบบการท่องเที่ยววิถีใหม่ที่กำลังได้รับความนิยมและเติบโตอย่างรวดเร็วควบคู่ไปกับกระแสการท่องเที่ยวของทั่วโลก นั่นก็คือ “การท่องเที่ยวเชิงศาสนา” (ประเมษฐ์ พิชญ์พันธ์เดชา, 2561, หน้า 1) ที่มีการให้ความหมายใหม่ที่ตอบสนองต่อรูปแบบการใช้ชีวิตของคนในยุคปัจจุบันมากขึ้น เช่น การท่องเที่ยวในวัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรม และมีการจัดการท่องเที่ยวเพื่อรองรับการเดินทางมาเที่ยวชมทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะวัดที่มีการก่อสร้างใหม่จะมุ่งเน้นในการแสดงศิลปกรรมที่โดดเด่นและมีเอกลักษณ์ของภูมิภาครวมทั้งมีการผสมผสานกับศิลปกรรมในภูมิภาคอื่นๆ แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนคติจากการก่อสร้างศาสนสถานที่มีความเชื่อทางศาสนาเป็นหลักไปสู่การประยุกต์แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวมาใช้ประโยชน์ให้มากขึ้น (พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร (อบอูน) และคณะ, 2555, หน้า 124-195)

แต่อย่างไรก็ตาม ผลกระทบจากโรคระบาดใหม่ (COVID-2019) เกิดขึ้นทำให้วัดและแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาต้องหยุดชะงักด้วย เช่น งดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงการปฏิบัติธรรม การเยี่ยมชมโบราณสถาน โบราณวัตถุ พิพิธภัณฑ์ต่างๆ รวมไปถึงบุญทั้งหลายที่เข้ามาสร้างกุศลก็ไม่สามารถจะกระทำได้ เป็นต้น เพราะฉะนั้นฉกัทัศนคติการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาอาจจะ

เป็นภาพแห่งความหวังและโอกาสของการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาจะต้องปรับตัวไปสู่กิจกรรมมีความปลอดภัยและแสดงความรับผิดชอบต่อนักท่องเที่ยวมากขึ้นด้วยวิธีการต่างๆ ตามมาตรการของภาครัฐที่พยายามอย่างสุดกำลังเพื่อลดผลกระทบต่องานรายได้ลดลงอย่างต่อเนื่องซึ่งหากปล่อยไว้นานเกินไปก็อาจทำให้กิจกรรมที่สืบเนื่องกันได้ผลกระทบตามไปด้วย

2. การท่องเที่ยวแบบวิถีใหม่ในประเทศไทย

สถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ที่เริ่มระบาดตั้งแต่ช่วงเดือนธันวาคม 2562 ที่ผ่านมา และยังไม่สามารถระบุได้ว่าจะสิ้นสุดเมื่อใดนั้น ทำให้การท่องเที่ยวโลกหยุดชะงักลงจากอัตราการเติบโตของจำนวนนักท่องเที่ยวระหว่างประเทศที่ติดลบร้อยละ 22.7 จากช่วงเวลาเดียวกันในปี 2562 และหยุดนิ่งอย่างต่อเนื่องจนถึงเดือนเมษายน 2563 ด้วยการลดลงของนักท่องเที่ยวสูงถึงร้อยละ 97 เมื่อเทียบกับเดือนเดียวกันในปี 2562 ซึ่งถือเป็นช่วงตกต่ำที่สุดในรอบ 10 ปี และแน่นอนว่าย่อมส่งผลกระทบต่อจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยในช่วงที่ผ่านมา เช่นเดียวกับการท่องเที่ยวภายในประเทศโดยคนไทยที่ลดลงอย่างมากต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 22 ในปี 2565 จึงเป็นประเด็นท้าทายอย่างยิ่งสำหรับประเทศไทยที่ต้องรับมือจากความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้น โดยเฉพาะการมีมาตรการรองรับการแพร่ระบาดของโรคติดต่อร้ายแรงหรือโรคอุบัติใหม่ (สำนักสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2563, หน้า

223-226) อาทิเช่น การเตรียมพร้อมรับมือต่อสถานการณ์ทั้งภายในและภายนอกประเทศที่กระทบต่อการตัดสินใจเดินทางท่องเที่ยว การสร้างความเชื่อมั่นด้านมาตรฐานด้านความปลอดภัยของแหล่งท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยว การส่งเสริมการตลาดเชิงรุกที่สอดคล้องกับศักยภาพทางการท่องเที่ยวของไทย การยกระดับทักษะและมาตรฐานบุคลากรด้านการท่องเที่ยวให้มีทักษะที่ครอบคลุม และมีศักยภาพสูงในการให้บริการ และการจัดทำฐานข้อมูลด้านการท่องเที่ยวทั้งระบบ เพื่อรองรับเทคโนโลยีและการท่องเที่ยววิถีใหม่ (New Normal)

เพราะฉะนั้น การท่องเที่ยวในยุค New Normal มีอีกหนึ่งสิ่งที่ถือว่า นักท่องเที่ยวขาดไม่ได้และควรปฏิบัติ นั่นคือ แนวทางการท่องเที่ยวอย่างรับผิดชอบ (Responsible Tourism: RT) เพราะแหล่งท่องเที่ยวทุกแห่ง คือของทุกคน หากทุกคนช่วยดูแลรักษา ร่วมเป็นหนึ่งในพลังสำคัญทำให้แหล่งท่องเที่ยวนั้น สามารถคงความสวยงามอยู่คู่ประเทศไทยได้อย่างยั่งยืน อาทิเช่น การใส่หน้ากากอนามัย พกเจลแอลกอฮอล์ก่อนออกจากบ้าน และสวมใส่หน้ากากอนามัยตลอดเวลาแม้อยู่บนรถ การล้างมือ การกินร้อน การใช้ช้อนตัวเอง การเว้นระยะห่างในระหว่างการท่องเที่ยว จ่ายใช้ผ่านมือถือแทนเงินสด เพื่อลดการสัมผัสระหว่างมนุษย์ (หนังสือไทยรัฐออนไลน์, 2563) ที่เน้นเรื่องสุขอนามัย และความปลอดภัยจากโรคโควิด-19 เป็นสิ่งที่นักท่องเที่ยวให้ความสำคัญ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวในยุค New Normal โดยมี BEST เป็นอีกแนวคิดของการท่องเที่ยววิถีใหม่ New Normal ซึ่งเกิดขึ้นหลังโควิด-19 และเป็นส่วนหนึ่งของการ

ท่องเที่ยวอย่างรับผิดชอบด้วย (ยุทธศักดิ์ สุภสร, 2563) ประกอบด้วย

BEST หมายถึง Booking in advance การจองเพื่อใช้บริการล่วงหน้า เพื่อให้ผู้ประกอบการจัดสรรบริการให้สอดคล้องกับแนวปฏิบัติด้านสาธารณสุข ทั้งการจำกัดจำนวนคน และการรักษาระยะห่างระหว่างบุคคล ไม่ว่าจะเป็นโรงแรมที่พัก สถานที่ท่องเที่ยวหรืออุทยานแห่งชาติ ซึ่งจะสะท้อนถึงขีดความสามารถในการรองรับ

E-Environment สิ่งแวดล้อมเป็นส่วนสำคัญและเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวอย่างรับผิดชอบด้วย ธรรมชาติของไทยสวยงามเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยวอันดับหนึ่ง ช่วงที่การท่องเที่ยวหยุดชะงักระหว่างการแพร่ระบาดของโควิดเป็นช่วงที่ธรรมชาติฟื้นตัวอย่างกะสมุยช่วงที่ผ่านมามีเต่าขึ้นมาวางไข่ถึง 18-19 รัง สัตว์ป่าก็เช่นกัน ทำให้ทุกคนอยากจะอนุรักษ์ เก็บความสวยงามไว้ ดังนั้นเรามีแนวร่วมที่จะไม่กลับไปเป็นอย่างเดิม สิ่งที่เกิดขึ้นนี้จะได้อีกหนึ่งแนวร่วมในการท่องเที่ยวในอนาคต

Safety ความปลอดภัย เป็นการท่องเที่ยวอย่างรับผิดชอบอีกนัยหนึ่งเช่นกัน ไม่ใช่เพียงการป้องกันตัวเองแต่ยังต้องป้องกันการแพร่กระจายสู่คนอื่นด้วย โดยในส่วนของ ททท. ได้มีการดำเนินการร่วมกับกระทรวงสาธารณสุขจัดทำ โครงการยกระดับอุตสาหกรรมท่องเที่ยวไทยมาตรฐานความปลอดภัยด้านสุขอนามัย ตราสัญลักษณ์ที่มอบให้กับผู้ประกอบการที่ผ่านการรับรองใน 10 กลุ่มธุรกิจที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการท่องเที่ยว

T-Technology เทคโนโลยี ช่วยเพิ่มคุณค่าและประสบการณ์การท่องเที่ยว อย่าง AR

และ VR การนำเสนอข้อมูลเสมือนจริงเพื่อช่วยในการตัดสินใจของนักท่องเที่ยว ยังเกี่ยวเนื่องกับความปลอดภัยด้วย ทั้งเรื่องการจำกัดจำนวนคนรักษาระยะห่างระหว่างบุคคล การลงทะเบียนผ่านแอปพลิเคชันไทยชนะ หรือแพลตฟอร์ม Smart Map เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า การท่องเที่ยวแบบวิถีใหม่ในประเทศไทยจะต้องเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมบนฐานข้อมูล สถานการณ์ความต้องการของนักท่องเที่ยวที่เน้นความปลอดภัยและความรับผิดชอบต่อผู้ประกอบการและประชาชนจะต้องจัดเตรียมไว้เหมาะสม สร้างคุณค่า ความสุข ความประทับใจไปพร้อมๆ กันอย่างลงตัวให้มากที่สุด ทั้งในส่วนของการมาตรการของภาครัฐ ระเบียบการปฏิบัติที่เหมาะสมที่รัฐการกระจายความรู้ไปยังกลุ่มนักท่องเที่ยวเชิงการวางแผนต่อกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวอย่างเป็นเอกภาพ ซึ่งแนวคิด BEST อาจจะเป็นหนึ่งแนวคิดที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้จัดโปรแกรมที่ให้ความสำคัญต่อผู้บริโภคผนวกกับ RT (Responsible Tourism) ที่เน้นเรื่องความรับผิดชอบต่อเป็นส่วนหนึ่งของอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติ พร้อมกับการปฏิบัติตามมาตรการของรัฐ

3. การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในสังคมวิถีใหม่

การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในยุคก่อนโรคอุบัติใหม่เกิด (COVID-2019) เป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมสำคัญที่น่ารายได้เข้าสู่ประเทศไทย (กาญจนา แสงล้อมสุวรรณ

และศรัณยา แสงลิ้มสุวรรณ, 2555, หน้า 136-146) ที่มีส่วนประสมสัดส่วนของรายได้ประชาชนตัวอย่าง มหาศาลเพราะรัฐบาลมองเห็นแหล่งเสริมภาคการ ท่องเที่ยวหลักและการท่องเที่ยวรอง ซึ่งยุทธศาสตร์ ที่สำคัญของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทาง พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมนั้น มียุทธศาสตร์ ที่สำคัญได้แก่ การส่งเสริมการตลาดการท่องเที่ยว ทางศาสนาและวัฒนธรรม การพัฒนาแหล่ง ท่องเที่ยว และกิจกรรมเชิงศาสนาและวัฒนธรรม การบริหารจัดการการท่องเที่ยวทางศาสนาและ วัฒนธรรม การพัฒนาบุคลากรการท่องเที่ยวทาง ศาสนาและวัฒนธรรม การสร้างเครือข่ายภูมิศาสตร์ วัฒนธรรมและการท่องเที่ยว ซึ่งอุตสาหกรรม การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ในประชาคมอาเซียนยังมีแนวโน้มและการเติบโต และมีศักยภาพสูง มีแหล่งท่องเที่ยวที่มีความเป็น เอกลักษณะมีวิถีชีวิตวิถีชุมชนและวัฒนธรรม ที่น่าสนใจของนักท่องเที่ยว หากมีการส่งเสริม จากภาครัฐที่เหมาะสมจะทำให้มีแนวโน้มที่จะเกิด การพัฒนาและเป็นเครือข่ายท่องเที่ยวที่เชื่อมโยง กับการท่องเที่ยวของประเทศและนำไปสู่การ พัฒนาชุมชนได้ (พระสุธีรัตนบัณฑิต (สุทิตย์ อาภากร), 2559, หน้า 7-24) แต่ด้วยการอุบัติขึ้นของโรคระบาด COVID-2019 มีผลกระทบอย่างมหาศาลต่อการ ท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่ส่งผลต่อส่วน ประสมหลักทางเศรษฐกิจและการปรับตัวทั้งใน ส่วนของการบริหารจัดการวัดและสถานที่สำคัญๆ ทางพระพุทธศาสนาที่ก่อให้เกิดความปลอดภัย ด้านสาธารณสุข (ธนรัตน์ รัตนพงศ์ธระ และคณะ,

2561, หน้า 65-80) และด้านความปลอดภัยและ ความรับผิดชอบต่อสังคมแบบการท่องเที่ยวทาง พระพุทธศาสนาในสังคมวิถีใหม่ (New Normal) อันเป็นฉากทัศน์ที่สำคัญต่อการท่องเที่ยวทาง พระพุทธศาสนาเหล่านี้จะเป็นมิติสังคมวิถีใหม่ใน อนาคตจะส่งผลต่อการพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาส ของชาวพุทธในสังคมวิถีใหม่ดังนี้

New Normal การบริหารจัดการภายใน วัดอย่างมีคุณภาพโดยเฉพาะผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับ การบริหารจัดการวัดและแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ ทางพระพุทธศาสนาอาจต้องปรับบริบทการบริหาร ไปสู่ความเป็นมืออาชีพมากขึ้นผ่านการบริหาร จัดการสามารถมองภาพงานได้ตลอดแนว (See Through) คือ รู้จักจุดเริ่มต้นของงาน และจุดสุดท้าย ของงาน และรู้จักกำหนด กลยุทธ์ในการทำงาน สู่ความสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพได้ทั้งงาน ได้ทั้งคน ทั้งนักท่องเที่ยว หมายความว่า “งาน บรรลุผล คนก็เป็นสุข” แต่ในโลกของความเป็นจริง มักจะหาผู้บริหารดังกล่าวได้ยากยิ่งส่วนมากจะพบ ผู้บริหารที่บริหารแล้วได้งานมีคุณภาพแต่ไม่ สามารถครองใจคน หรืออ่อนแอต่อคนมากเกินไป จึงทำให้งานขาดประสิทธิภาพ ดังนั้น นักบริหารมือ อาชีพจะต้องรู้จักประยุกต์ศาสตร์ทางการบริหาร มาใช้อย่างมีศิลปะเพื่อให้งานบรรลุผลสำเร็จอย่าง มีประสิทธิภาพ นั่นคือ ต้องมีทั้งศาสตร์สามารถ ทั้งศิลป์ จึงจำเป็นต้องแสวงหานวัตกรรมเทคโนโลยี หลักการ แนวคิด ทฤษฎีใหม่ๆ มาปรับปรุงและ พัฒนาการบริหารจัดการอยู่เสมอ (สุรัตน์ ดวงชาตม, 2558, หน้า 6-9) เพราะสิ่งสำคัญที่เป็นหัวใจ องค์กรทุกแห่ง ก็นับอยู่กับผู้ที่มีอำนาจในการ

อำนวยการที่มองเห็นภาพและมีส่วนดูแลประชาชนที่ได้อาศัยขอบเขตแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาทำให้การปรับตัวและการพัฒนาระบบการบริหารจัดการวัดจึงเป็นสิ่งสำคัญในยุคสังคมวิถีใหม่

New Normal การพัฒนามาตรฐานความปลอดภัยของวัดและแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในระดับสูง โดยเฉพาะมาตรการภาครัฐและกระทรวงสาธารณสุขที่ต้องมีระบบการดูแลอย่างใกล้ชิด ทั้งการประชาสัมพันธ์และรณรงค์การสวมหน้ากากอนามัย การล้างมือด้วยสบู่หรือแอลกอฮอล์ การเว้นระยะห่าง การทำความสะอาดบริเวณสถานที่ การลดความแออัดของนักท่องเที่ยว ระบบการคัดกรอง เป็นต้น เพื่อลดการแพร่กระจายของโรค COVID-19 หรือทางวัดอาจจะออกมาตรการสำคัญๆ ได้แก่ การเฝ้าระวังความปลอดภัยการให้ความช่วยเหลือนักท่องเที่ยวเมื่อประสบปัญหาด้านความปลอดภัยการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์และการปราบปราม สำหรับแนวทางการจัดการความปลอดภัยด้านการท่องเที่ยวในเขตพื้นที่มีประสิทธิผล (จุฬาลักษณ์ พันธ์ง, 2562, หน้า 509-534) หากกรณีมีนักท่องเที่ยวจำนวนมากก็อาจกำหนดการจัดลำดับการเข้าเยี่ยมชมสถานที่หรือการปรับชั่วโมงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การรักษาความสะอาดสถานที่อย่างสม่ำเสมอ การปฏิบัติตามระเบียบของสถานที่อย่างเคร่งครัดการกำหนดจำนวนนักท่องเที่ยวในแต่ละรอบชั่วโมง หรือการกำหนดเส้นทางเยี่ยมชมก็ได้

New Normal การเสริมสร้างความรับผิดชอบต่อส่วนรวมเพราะการท่องเที่ยวคือการอนุรักษ์พื้นที่และการสร้างจิตสำนึกการเยี่ยมชมสถานที่

สำคัญๆ ทางพระพุทธศาสนาต้องเน้นสร้างผลกระทบทางบวกและทางลดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวในพื้นที่วัดให้มากที่สุด อาทิ ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ไม่สร้างขยะ ช่วยกันลดพลาสติก ช่วยลดโลกร้อน เป็นต้น ขณะที่ผู้เกี่ยวข้องที่ผู้ให้บริการในแหล่งท่องเที่ยว ต้องทำวัดให้น่าอยู่ ทำชุมชนให้น่าเที่ยว เมื่อทุกคนร่วมใจช่วยกันช่วยกันคนละไม้คนละมือ ความสวยงามทางธรรมชาติ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ความงดงามของวัดและชุมชนให้คงอยู่อย่างยั่งยืน (บริษัท พี.เค. ดิจิทัล คอนเนคท์, 2564) เพราะฉะนั้น ไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์หรือบุคคลผู้อาศัยภายในวัด ในชุมชน และผู้ประกอบการอื่นๆ อาจต้องทำความเข้าใจให้ตรงกันในหลายๆ เรื่องที่ได้ส่งมอบจิตสำนึกให้กับนักท่องเที่ยวกับความรับผิดชอบให้มากขึ้นและสามารถรักษาวัฒนธรรมประเพณีและสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาได้อย่างยั่งยืนต่อไป

New Normal การสร้างความสุขและความประทับใจเป็นการสร้างบันฑิตทางจิตวิญญาณเป็นสำคัญที่ถูกส่งมอบผ่านความสุข ความประทับใจบนฐานความมีเอกลักษณ์เฉพาะต่อนักท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดบุญทั้งในส่วนของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และพิพิธภัณฑ์ (สาธิต ไพรัชญเจริญ, 2548, หน้า 3) รวมทั้งการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อโดยนักท่องเที่ยวที่เดินชมความงามของงานพุทธศิลป์และมีความสนใจไปปฏิบัติธรรมเข้าร่วมกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา งานวัฒนธรรมประเพณีแต่ส่วนมากจะเป็นกลุ่มผู้ใหญ่และผู้สูงอายุที่มีกิจกรรมที่เรียกว่า “ทัวร์ธรรมะ” ซึ่งการสร้างความสุขและความประทับใจต้องมีการ

ส่งเสริมให้เป็นแหล่งชมความงามของงานพุทธศิลป์ และทำบุญ ไหว้พระ ขอมพร ที่มีการจัดสภาพแวดล้อมทั้งภายนอกและภายในตามบริบทของวัด มีการใช้สัญลักษณ์และการสื่อสารที่เข้าใจง่าย เน้นส่งเสริมให้เป็นสถานที่สำหรับการปฏิบัติธรรมที่กำลังได้รับความนิยม (พระศรีสังคม ชยานุทโธ (ธนาวงษ์), 2563, หน้า 238-249) ดังนั้น การสร้างความสุขและความประทับใจให้กับนักท่องเที่ยวทั้งชาวพุทธและชาวต่างชาติในยุคปัจจุบันแม้ว่าจะมีมาตรการของภาครัฐดังกล่าวแล้วยังต้องสร้างประสบการณ์ที่สามารถเชื่อมโยงไปยังสภาพจิตใจที่เป็นบุญเป็นกุศลตามเป้าหมายที่ควรจะมีมากขึ้นตามไปด้วยการท่องเที่ยวแบบวิถีใหม่

New Normal การพัฒนาเทคโนโลยีทันสมัยมากขึ้นซึ่งภาพสมัยก่อนอาจจะเป็นภาพติดตาของนักท่องเที่ยวที่ทางวัดตั้งตู้รับบริจาคค่าน้ำค่าไฟ และค่าอื่นๆ อีกจำนวนมาก และต้องใช้เงินสดในการทำบุญ รวมทั้งข้อจำกัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาไม่ได้มีมากนัก แต่เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปทำให้ทั้งวัดและนักท่องเที่ยวต้องปรับตัวบนฐานความเป็นวิถีใหม่ผ่านการพัฒนาแอปพลิเคชันผ่านระบบการทำบุญแบบออนไลน์ด้วยบัตรเครดิตหรือเดบิต หรือผ่านบัญชีธนาคารออนไลน์ หรือผ่านบัญชีของธนาคาร (donate.dkcmain, 2564) เพื่อลดการแพร่เชื้อโรคระบาด การติดตั้งเครื่องใช้คอนกรีตหุ้มร่างกายแบบอัตโนมัติ การติดตั้งจุดล้างมือด้วยแอลกอฮอล์อัตโนมัติ การติดตั้งกล่องวงจรปิด การเปิดระบบสะแกนโปรแกรมหมอชนะ การติดตั้งวัดทิทัศน์แนะนำสถานที่ และป้ายแนะนำอื่นๆ รวมไปถึงการ

พัฒนาระบบการสื่อสารระหว่างวัดกับนักท่องเที่ยวได้มากขึ้นให้เกิดการรับรู้ถึงวัตถุประสงค์การท่องเที่ยวให้ชัดเจน

New Normal การมีส่วนร่วมของชุมชนและนักท่องเที่ยว ซึ่งที่ผ่านมาการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการบริหารจัดการท่องเที่ยวยังขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน องค์กรเอกชนและหน่วยงานรัฐอื่นๆ ในการวางแผนการตลาดใจอย่างมากทำให้สภาพการท่องเที่ยวถูกจำกัดไปด้วยเจ้าอาวาสและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เป็นผู้กำหนดวิธีการและกลยุทธ์การท่องเที่ยวเป็นหลักทำให้เห็นสภาพของวัดที่มีความสวยงามแต่ในชุมชนใกล้เคียงกับไม่ได้มีการพัฒนาอย่างเหมาะสมและเป็นภาพที่ไม่สวยงามสำหรับนักท่องเที่ยว อีกทั้งการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ด้านการประชาสัมพันธ์ การจัดทำป้ายแนะนำและแผ่นพับ (สุธาสนิ วิยาภรณ์, 2559, หน้า 545) การพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน สิ่งอำนวยความสะดวก เส้นทางคมนาคมยังไม่สามารถสนองต่อความสะดวกนักท่องเที่ยวได้ (จุฑาภรณ์ หินขุย และสถาพร มงคลศรีสวัสดิ์, 2557, หน้า 50-58) เพราะฉะนั้น การมีส่วนร่วมของชุมชนและนักท่องเที่ยวผ่านการเปิดรับข้อเสนอเพื่อขับเคลื่อนกลยุทธ์แบบมีส่วนร่วมให้เป็นลักษณะเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธทั้งระดับพื้นที่ ได้แก่ วัด ชุมชน โรงเรียนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อันมีส่วนร่วมสำคัญในการพัฒนาสภาพการท่องเที่ยวให้กับความน่าสนใจเข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมกิจกรรมของวัด (สมศรี รัชฎาภรณ์กุล, 2563, หน้า 56-69) การปรับภูมิทัศน์สิ่งแวดล้อมของชุมชน การดูแล ป้องกันอันตรายที่จะเกิดกับสิ่งแวดล้อม

ในพื้นที่ซึ่งทั้งหมดต้องเริ่มมาจากการวางแผนใน ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่ ประชาชนในชุมชนเข้ามาบทบาทแบบมีส่วนร่วมมาก ยิ่งขึ้นให้กลายเป็นวิธีการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม ของชุมชนอย่างแท้จริง และบทบาทของนักท่องเที่ยว เกี่ยวข้องเสนอแนะสามารถสร้างจุดเปลี่ยนเพื่อ รองรับความประสงค์และความต้องการของนักท่องเที่ยวได้มากขึ้น

เพราะฉะนั้น การท่องเที่ยวทางพระพุทธ ศาสนาในสังคมวิถีใหม่(New Normal)ที่มีส่วน ประสมต่อระบบเศรษฐกิจทางพระพุทธศาสนาจะ ต้องกลายเป็นการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ๆ ที่ยังคง รักษาเอกลักษณ์และวิถีทางวัฒนธรรมแบบเดิมๆ ได้อย่างปลอดภัยภายใต้มาตรการที่สร้างความ มั่นใจให้กับนักท่องเที่ยวผ่านการพัฒนามาตรฐาน ความปลอดภัยของวัดและแหล่งท่องเที่ยวทาง พระพุทธศาสนาในระดับสูงการเสริมสร้างความรับ ผิดชอบต่อส่วนรวมการสร้างความสุขและความ ประทับใจการพัฒนาเทคโนโลยีทันสมัยมากขึ้นและ การมีส่วนร่วมของชุมชนและนักท่องเที่ยวซึ่งเชื่อ ว่าการสร้างความปลอดภัยและความใส่ใจที่ลดกระ แพรระบาดของโรคอุบัติใหม่น่าจะเป็นการปรับตัว ได้และช่วยเสริมสร้างระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ภาย ใต้คุณค่าเดิมให้คงอยู่ของวัดร่วมกันชุมชนอย่าง ยั่งยืนต่อไป

4. สรุป

สถานการณ์การท่องเที่ยวในประเทศไทยได้ สร้างรายได้อย่างมหาศาลต่อประเทศที่ผ่านมา ทำให้ประเทศไทยพึ่งพารายได้จากภาคการท่องเที่ยว

ตัวอย่างน้อยร้อยละ 40 เปอร์เซ็นที่ถูกขับเคลื่อน พัฒนาและการลงทุนของภาครัฐเพื่อหวังรายได้ นำมาสู่การพัฒนาประเทศ ซึ่งมีโรคอุบัติใหม่ขึ้น ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวต่างๆ ได้กลายเป็นภาพ ความผันผายไปด้วยสถานการณ์โรคระบาดที่เกิดขึ้น ทั่วโลก ต่างต้องปรับเปลี่ยนบริบทการท่องเที่ยว บนเส้นทางความเป็นวิถีใหม่ในความพยายามใน การสร้างมุมมองที่สะท้อนความเป็นจริงบนฐาน สถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อ COVID-2019 ที่ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องพยายามจำกัด พื้นที่และสร้างความปลอดภัยในชีวิตของประชาชน ให้มากที่สุดผ่านมาตรการที่ออกมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดความวิตกกังวลของกลุ่มนักท่องเที่ยว ได้มากขึ้น

ฉาบทันการท่องเที่ยทางพระพุทธศาสนา ในสังคมวิถีใหม่อาจจะอยู่ใกล้หรือไกลก็ขึ้นอยู่กับ ศักยภาพและความพร้อมที่จะรับมือสถานการณ์ โรคระบาดดังกล่าว อีกทั้งการปรับตัวของวัดและ ชุมชนและองค์กรทางพระพุทธศาสนาจะสามารถ ฝ่าฟันวิกฤติบนเส้นทางสร้างเม็ดเงินจำนวน มหาศาลได้อีกต่อไปหรือไม่ก็ด้วยการบริหารจัดการ ภายใต้วัดอย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่มีกระบวนการ พัฒนามาตรฐานความปลอดภัยในระดับสูงอย่างไร การเสริมสร้างความรับผิดชอบต่อส่วนรวมอย่างมี จิตสำนึกบนฐานความเป็นชาวพุทธและความเป็น นักท่องเที่ยวได้อย่างไร วัดและชุมชนใกล้เคียง จะสามารถพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและกิจกรรม ที่เสริมสร้างความสุขและความประทับใจให้กับ นักท่องเที่ยวต่อไปได้หรือไม่ มีการพัฒนาเทคโนโลยี ทันสมัยมากขึ้นซึ่งต้องอาศัยศักยภาพการคิดค้น

กลยุทธ์และเพิ่มวิสัยทัศน์ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างไร รวมทั้งการปลุกกระตือรือร้นภาคการมีส่วนร่วมของชุมชน โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานรัฐอื่นๆ ให้เข้ามาวางแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่ยังขาดส่วนนี้ อยู่ให้กลายเป็นจุดแข็งของพื้นที่นั้นๆ ได้หรือไม่ ซึ่งหากสามารถตอบโจทย์สำคัญๆ เหล่านี้ ได้อย่างมั่นใจ

5. องค์ความรู้ที่ได้รับ

ฉกทศน์การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในสังคมวิถีใหม่ เป็นการมองถึงภาพภายหลังการที่มีการรักษาโรค COVID-2019 ได้แล้ว หรือเชื้อไวรัสลดน้อยลงไปด้วยวิทยาการสมัยใหม่ ทำให้การจัดการทางพระพุทธศาสนาต้องปรับตัวอย่างต่อเนื่องอย่างเหมาะสมเพื่อรักษาความสมดุลต่อสถานการณ์ต่อไปหรือการปรับตัวเข้าสู่ความปกติใหม่ได้อย่างลงตัวดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- กองโรคจากการประกอบอาชีพและสิ่งแวดล้อม. (2563). *แนวทางการดำเนินการเรื่องโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 สำหรับสถานประกอบการ*. กรุงเทพฯ: กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข.
- กาญจนา แสงลิ้มสุวรรณ และศรีนยา แสงลิ้มสุวรรณ. (2555). การท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน. *วารสารนักบริหาร*, 32(4), 136-146.
- จุฑาภรณ์ หินชุยและสถาพร มงคลศรีสวัสดิ์. (2557). แนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ กรณีศึกษา วัดประชาคมวนาราม อำเภอสรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด. *วารสารวิชาการการท่องเที่ยวไทย นานาชาติ*, 10(1), 50-58.

- จุฬาลักษณ์ พันธัง. (2562). การจัดการความปลอดภัยด้านการท่องเที่ยวในเขตพื้นที่เมืองพัทยา. *วารสารการเมือง การบริหาร และกฎหมาย*, 11(2), 509-534.
- ธนรัตน์ รัตนพงศ์ธระ และคณะ. (2561). การศึกษาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. *วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย*, 10(1), 65-80.
- บริษัท พี.เค. ดิจิทัล คอนเนคท์. (2564). *เที่ยวไทยวิถีใหม่ สไตล์ New Normal เที่ยวสนุก และปลอดภัย*. เข้าถึงได้จาก <https://www.pkexhibition.com/2021/01/19/ttt-new-normal/>
- ประเมษฐ์ พิชญ์พันธ์เดชา. (2561). การจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของเกาะฮองกงที่มีอิทธิพลต่อนักท่องเที่ยวชาวไทย. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พระมหาสุหิตย์ อาภากร (อบอู่) และคณะ. (2555). *การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย*. ชุดโครงการวาระแห่งชาติเพื่อการพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยวสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างยั่งยืนปี 2556. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- พระศรีสังคม ขยานวฑ์โฒ (ธนาวงษ์). (2562). การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา: รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย. *วารสารมหาจุฬาริชาการ*, 7(3), 238-249.
- พระสุธีรัตนบัณฑิต (สุหิตย์ อาภากร) และพระใบฎีกาสัญญา อภิวัฒน์ (สดประเสริฐ). (2559). ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของไทย และอาเซียน. *วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์*, 1(3), 7-24.
- ยุทธศักดิ์ สุภสร. (2563). *ท่องเที่ยววิถีใหม่ อย่อย่างรับผิดชอบ*. เข้าถึงได้จาก <https://www.thaihealth.or.th/Content/53022-ท่องเที่ยววิถีใหม่%20อย่างรับผิดชอบ.html>
- สมศรี รัชฎาภรณ์กุล. (2563). การบริหารจัดการสถานที่ท่องเที่ยวโบราณสถานของประเทศไทยในเชิงเศรษฐกิจ. *วารสารรัฐศาสตร์ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร*, 63(1), 56-69.
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (2548). *การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถาน*. โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์แก่นจันทร์ จำกัด.
- สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ. (2563). *จากวิกฤตผู้ติดเชื้อโควิด-19 กว่า 3 พันราย สู่ความหวังปลดล็อกดาวน คนไทยใช้ชีวิตแบบ New Normal*. เข้าถึงได้จาก <https://www.bangkokbiznews.com/news/detail/880984>
- สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2562). *จำนวนนักท่องเที่ยวและรายได้จากการท่องเที่ยว*. เข้าถึงได้จาก http://www.onep.go.th/env_data/2019/จำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติ/
- สำนักสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2563). *แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ ประเด็นที่ 05 การท่องเที่ยว*. กรุงเทพฯ: สำนักสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

- สุธาสินี วียาภรณ์. (2559). การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ปราสาทศักดิ์ก้อกธม จังหวัดสระแก้ว. *การประชุมวิชาการและเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ ครั้งที่ 3 ก้าวสู่ทศวรรษที่ 2: บูรณาการงานวิจัย ใช้องค์ความรู้ สู่ความยั่งยืน*, 17 มิถุนายน 2559. นครราชสีมา: วิทยาลัยนครราชสีมา.
- สุรัตน์ ดวงขาม. (2558). บัญญัติ 10 ประการ...สู่การเป็นนักบริหารมืออาชีพ. *วารสารการบริหารการศึกษาและภาวะผู้นำ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร*, 3(12), 6-9.
- หนังสือไทยรัฐออนไลน์. (2563). *เที่ยวไทย แบบ New Normal ให้สนุก และปลอดภัย*. เข้าถึงได้จาก <https://www.thairath.co.th/news/society/1929813>
- donate.dkcmmain.org. (2564). *คู่มือบริจาคเงินออนไลน์ผ่านทางอินเทอร์เน็ต*. เข้าถึงได้จาก <https://donate.dkcmmain.org/PublicFiles/manual/dmanual.pdf>